

Tóth Krisztina

Erzsébet királyné és Esztergom*

Ha a 14. század legbefolyásosabb női személyiségeit megválasztották volna, Erzsébet magyar királyné egészen biztosan köztük lenne. A lengyel uralkodócsaládból származó Erzsébet 1320. július 6-án kötött házasságot I. Károly magyar királlyal. Házasságukból legalább öt gyermek született, köztük Magyarország későbbi királya, I. (Nagy) Lajos. I. Károly 1342-ben bekövetkezett halála után Erzsébet – más özvegy királynékhoz hasonlóan – nem vonult vissza a világi élettől, Lajos fia mellett tanácsadóként, 1370-től pedig Lengyelország kormányzójaként vett részt a politikai életben. Királynéi kötelességei közt nagy gondot fordított a karitatív tevékenységekre, több egyházat és szerzetesrendet is támogatott. Óbudán kolostort hozott létre a domonkos apácák számára, amelyet jelentős birtokadományokkal is ellátott.¹ Udvarát először Visegrádon rendezte be, majd 1346-tól Budára költözött.² 1364-től folyamatos mozgásban találjuk a királynéi udvart. 1364-ben Bereg megyében,³ 1367-ben Baranya megyében,⁴ 1372-ben,⁵ 1374-ben,⁶ 1377-ben⁷ és 1379-ben⁸ Lengyelországban tartózkodott, miközben Visegrádon, Budán, Óbudán és Diósgyőrben is többször megfordult.⁹ Bár itineráriuma alapján úgy tűnik, nem járt Esztergomban, a város és Esztergom megye történetében mégis volt szerepe a királynénak. Nevéhez kötődik az Ágoston-rendi Szent Anna templom helyreállítása, udvartartásának legalább két tagja pedig Esztergomban és Esztergom megyében volt birtokos.

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Erzsébet királyné életét és a rá vonatkozó, eddig megjelent irodalmat és forrásokat feldolgozta Szende László: *Piast Erzsébet és udvara (1320-1380)*. Doktori disszertáció. Kézirat. Budapest, ELTE, 2007. (internetes elérhetőség: doktori.btk.elte.hu)

² A költözést említi: Szende László: *Királynéi rezidenciák az Anjou-kori Magyarországon*. In: *Auxilium historiae. Tanulmányok a hetvenesztendős Bertényi Iván tiszteletére*. Szerk.: Körmendi Tamás – Thoroczkay Gábor. Budapest, 2009. 333.

³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (= MNL OL, DL) 42248., MNL OL, DL 41594. (internetes elérés: www.hungaricana.hu/oklevelek)

⁴ MNL OL, DL 92656.

⁵ *Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa*. Ed.: Franciszek Piekosinski. Tom. I. Krakow, 1879-1882. 50.p. (továbbiakban KDMK I.)

⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképtár (= MNL OL, DF) 212701. internetes elérés: www.hungaricana.hu/oklevelek)

⁷ *Kodeks dyplomatyczny Katedry Krakowskiej Sw. Wacława*. Ed.: Franciszek Piekosinski. Tom. I. Kraków, 1883. 62-63.p.

⁸ KDMK I. 70-71.p.

⁹ 1369. december 8. és 1370. február 14. között Óbudán volt: MNL OL, DL 5812., MNL OL, DF 283931., MNL OL, DL 8780. 1373-ban Budán tartózkodott: MNL OL, DL 6096., MNL OL, DL 6097., MNL OL, DL 25141. 1373. szeptember 15-én Diósgyőrben volt: MNL OL, DL 6140. 1374. november 14. és 1375. június 27. között Visegrádon volt: MNL OL, DF 262197., MNL OL, DL 68936., MNL OL, DF 238921.

Erzsébet királyné 1349-ben jelentősen támogatta az esztergomi Ágoston-rendi Szent Anna-templom felépítését.¹⁰ Az egyház és a körülötte lévő örmények által lakott település, Esztergom-Örmény létrejöttéről nincs pontos információnk.¹¹ Az örmény lakosok már a tatárjárás előtt letelepedtek a városban, elpusztult kiváltságlevelüket 1243-ban IV. Béla király újíttotta meg.¹² A Szent Anna tiszteletére szentelt monostor építéséről 1272-ből van adatunk. Ekkor Sixtus, esztergomi olvasókanonok húsz márkát adományozott a rendház építésére.¹³ 1281-ben IV. László király az Ágoston-rendnek adta az esztergomi örmények földjét monostor építés céljából, és kijelölte ennek határait is. A terület Kovácsai és a héviziek (Tapolca) között volt, Esztergom királyi város és az esztergomi káptalan földje mellett.¹⁴ 1290-ben III. András megerősítette ezt az adományt. Ekkor már biztosan állt a Szent Anna-templom, mert a határjárás során használt egyik határjel a szentélyénél volt. Az uralkodó engedélyezte a monostor kibővítését, melléképületek, műhelyek építését, teológiai és egyéb tudományok oktatását.¹⁵ Mindez azonban nem valósult meg. A III. András halála után bekövetkező trónviszályok során Esztergom vára igen nehéz napokat élt át, és ez az Esztergom királyi város mellett lévő településekre, köztük Esztergom-Örményre is hatással volt.

III. András király 1301. január 14-én bekövetkezett halála után a magyar trón megszerzéséért küzdelem indult Anjou Károly és Přemysl Vencel között. Ennek során kulcsfontosságú szerepet töltött be az esztergomi érsek, hiszen a magyar király koronázása csak akkor volt érvényes, ha azt ő végezte el. Bicskei Gergely esztergomi érsek az Anjou uralkodó pártján állt.¹⁶ A Kőszegi család által támogatott cseh trónkövetelő, Vencel ezért még 1301 folyamán elfoglalta Esztergom várát. Az ostromot Kőszegi János vezette, és ennek során Esztergom megye és Esztergom városa is nagy károkat szenvedett. A sikeres ostrom után

¹⁰ *Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia*. Tomus I. Ed.: Theiner, Augustinus. Romae, 1859. 772-773.p. (továbbiakban Theiner); Anjou-kori oklevéltár. *Documenta res Hungaricas tempore regis Andegavensium illustrantia*. XXXIII. köt. Szerk.: Sebők Ferenc. Budapest – Szeged, 2015. 195.sz. (továbbiakban AOkL.)

¹¹ Esztergom-Örmény történetére és lokalizálására: Horváth István – H. Kelemen Éva – Torma István: Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a dorogi járás. Budapest, 1979. 162-167.p.; Györfly György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. II. köt. Budapest, 1987. 273-274.p.

¹² MNL OL, DL 14211. Borsa Iván - Szentpétery Imre: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. Budapest, 1923-1987. 735.sz. (továbbiakban RA)

¹³ *Monumenta ecclesiae Strigoniensis* Tom. I. Ed.: Knauz, Ferdinandus. Strigonii, 1874. 607. (továbbiakban MES) *Az Ágoston-rendiek esztergomi kolostora egy 1262. évi oklevél másolatában is előfordul, ez azonban valószínűleg hibás kivonat. vö. RA 1292.sz. és 1293.sz.*

¹⁴ MNL OL, DF 238274. RA 3097.sz.

¹⁵ MNL OL, DF 238274. RA 3688.sz.

¹⁶ I. Károly első megkoronázására, Bicskei Gergely, illetve Esztergom szerepére: Zsoldos Attila: Anjou Károly első koronázása. In: *Auxilium historiae. Tanulmányok a hetvenesztendős Bertényi Iván tiszteletére*. Szerk.: Körmendi Tamás – Thoroczkay Gábor. Budapest, 2009. 405-413.p.

Kőszegi a várat átadta Vencel királynak (magyar királyként László),¹⁷ aki saját emberét, Vörös Istvánt nevezte ki esztergomi várnagynak.¹⁸ 1302 folyamán már egy cseh származású személy, Mesych Zdyzlaus állt a vár élén, aki rendkívül nagy károkat okozott az esztergomi káptalannak. A felsorolt jogtalanságok közt szerepel az Esztergom városi piacvám lefoglalása, a szárazföldön és vízen érkező kereskedők Dorogon fizetett vámjának elvétele, továbbá az esztergomi polgárok bortizedének és a kakati rév jövedelmének lefoglalása. Mesych Zdyzlaus ezenkívül elfoglalta Esztergom-Tapolcát, ahol a káptalannak malma és fürdője volt, valamint uralma alá hajtotta a káptalan összes Esztergom területén élő jobbágyát.¹⁹ Ez utóbbiak közé kell sorolni valószínűleg az Örményben élő lakosok egy részét is, mert egy 1290-ben kelt oklevél szerint Örmény is a káptalan birtoka volt.²⁰ A várnagy mindezt saját hatáskörében tette meg, László királynak ugyanis – saját bevallása szerint – nem volt tudomása a dologról. Amint tudomást szerzett róla, hatalmaskodó várnagyát leváltotta, helyére egy Albert nevű hívét nevezte ki, aki orvosolta a káptalan sérelmeit, és visszaadta elvett javait.²¹

1303. szeptember 7-én meghalt Bicskei Gergely érsek. Utódja Mihály, zágrábi püspök lett, aki azonban szintén nem volt hajlandó megkoronázni Lászlót. László apja, Vencel cseh király ezért hadsereggel érkezett Esztergom alá, hogy fiát magyar királlyá koronáztassa. A sereg Kakat kikötőjében állomásozott, majd átkelve a Dunán megtámadta Esztergom várát. Mihály érsek ekkor már nem volt Esztergomban, sikerült időben elmenekülnie. Vencel úgy találta, hogy a prépost és a káptalan nem tanúsítanak kellő tiszteletet iránta és fia iránt, ezért a vár kapuját betörte, a Szent Adalbert-székesegyház főkapuját lerombolta, az egyház szentélyébe – ahol a kegytárgyakat és jogbiztosító iratokat őrizték – nagy sereggel betört és hatalmas pusztítást végzett. Nemcsak a miséken használt edényeket, ornátusokat rabolták el, de az oklevelek közt is nagy károkat okoztak. A viasz- és aranypecsétet letépték, az iratokat vagy magukkal vitték, vagy tönkretették. A káptalan tagjai ezután valószínűleg elhagyták székhelyüket. 1304. november 1-jén már az egri káptalan előtt fejezték ki tiltakozásukat a történetek miatt.²²

Vencel király fiával együtt 1304 folyamán visszatért Csehországba. Esztergom várát átadta hívének, Kőszegi Jánosnak. Tamás érsek 1305. július 31-én kiadott oklevelében igen érzékletesen írja le az általa okozott károkat. Az ostrom során elfogott embereket megkínózták, börtönbe zárták és éhezették. Az elhunytak tetemeit kutyák elé vetették, még a

¹⁷ AOkl. I. 756.sz.

¹⁸ MNL OL, DL 5104. AOkl. I. 91.sz.

¹⁹ MNL OL, DF 237230., MNL OL, DF 236341. AOkl. I. 399.sz.

²⁰ MNL OL, DF 237796. MNL OL, DF 237797. RA 3668.sz.

²¹ MNL OL, DF 237230., MNL OL, DF 236341. AOkl. I. 399.sz.

²² MNL OL, DF 237746. AOkl. I. 657.sz.

tisztes temetést sem biztosították nekik. Kőszegi János és katonái az érsekség több mint százötven jobbágyát megölték, lányokat gyaláztak meg és embereket csonkítottak meg. Az Esztergom körül lévő templomokat felgyújtották, és a templomok körül lévő falvakat elnéptelenítették.²³ Valószínűleg ekkor vált lakatlanná Esztergom-Örmény is. Ez a támadás 1304 folyamán történhetett, 1305. február 24-én ugyanis az esztergomi székesegyház már romos állapotban volt.²⁴ A Kőszegiek tartósan berendezkedtek a várban, még 1305-ben is birtokolták. Ebben az időszakban, 1305. december 6-án kelt Mikó fia Mikó végrendelete Esztergomban.²⁵ A hadi helyzet magyarázza, hogy a végrendelet nem „szabályos” hiteleshelyi kiadványként készült el. Kiállítója ugyanis maga a végrendelező, Mikó fia Mikó, de mivel neki nem volt pecsétje, így a Szent István keresztes konvent pecsétjével látták el. A végrendeletnél az esztergomi káptalan három tagja is jelen volt, bár a káptalan ebben az időben nem működött. A vár elfoglalása és kifosztása miatt a kanonokok szétszóródtak, és más-más helyen kerestek védelmet. Teofil prépost Egerbe menekült, a káptalan 1305 februárja és 1306 májusa között nem adott ki oklevelet.²⁶ Márton szentgyörgyi prépost, Fulkmar kanonok és Péter prebendárius Mikónál tartózkodott a végrendelet kiadása időpontjában. 1305 második felében és 1306 folyamán az Esztergom területén működő másik hiteleshely, a Szent István királyról nevezett keresztesek konventje sem adott ki oklevelet.²⁷ Ennek képviseletében Bálint volt jelen a végrendelet kiállításakor, ő erősítette azt meg a konvent pecsétjével. Mikó végrendeletében minden esztergomi egyházra hagyott valamit, de a legnagyobb kedvezményezett az Ágoston-rendi Szent Anna egyház volt, amelyben Mikó már korábban megkezdte a Szűz Mária tiszteletére szentelt kápolna építését.

Esztergom várának visszavételére 1306. június elején került sor. Az ostromot Károly király személyesen vezette, 1306. június 27-én már Esztergomban keltezett.²⁸ A királyi seregben részt vevők közül több személy nevét is ismerjük. Csák Máté familiárisai közül ott volt Bogaar fia Márton,²⁹ Aba Amádé embere Rykolphus fia Kokos,³⁰ valamint Mortunus fia Vencel³¹ és Thurna-i Thekus fia László fia János, aki szolgálójával Corradus fia Jakab fia

²³ AOkI. I. 756.sz., MES II. 558.p.: „...plures quam centum et quinquaginta de iobagionibus Strigoniensibus ecclesie perierunt, preter violaciones virginum, mutilaciones membrorum, incendia et destrucciones ecclesiarum circumiacencium, quibus inter sic annihilatas, alias multas eiusdem ecclesie possessiones sive villas fecere desertas et faciun cottidie peiora prioribus nocumenta.”

²⁴ AOkI. I. 712.sz.

²⁵ MNL OL, DF 248150. AOkI. I. 788.sz.

²⁶ Teofil és az esztergomi káptalan 1304. november 1-jén az egri káptalan előtt tesz bevallást. (MES II. 544-545.p.) Az 1305. február 17-i oklevél: AOkI. I. 710.sz., 1306. május 8.: AOkI. II. 32.sz.

²⁷ 1305.április 11.: AOkI. I. 721.sz., 1307. április 27.: AOkI. II. 147.sz.

²⁸ MNL OL, DL 90340. AOkI. II. 44.sz.

²⁹ MNL OL, DL 90340. AOkI. II. 44.sz.

³⁰ AOkI. II. 47.sz., 272.sz., 436.sz. Kokos a király szeme láttára tüntette ki magát az ostrom során.

³¹ AOkI. II. 239.sz.

Alberttel vett részt az ostromban.³² Péntek fia Ugrin a király szeme láttára harcolt hősiesen, miközben a várvédők kövekkel súlyosan megsebesítették.³³ Az ostrom sikeres volt, de az esztergomi vár romokban hevert. Tamás érsek megpróbálta helyreállítani a várat,³⁴ de három évig nem tért vissza székvárosába, legközelebb 1309. február 23-án keltezett itt.³⁵

Bár I. Károlynak 1307-re sikerült legyőznie trónkövetelő ellenfeleit, további problémákat okoztak neki az ország területén hatalmas területeket birtokló oligarchák, akik nagy mértékben akadályozták a király hatalmát. Az ellenük folytatott küzdelem hosszú évekre meghatározta I. Károly politikáját.³⁶ Az egyik legnagyobb ellenfelének Csák nembeli Máté számított, aki az ország észak-nyugati felét birtokolta. Az uralkodó és Máté közti nyílt konfliktus 1310-ben kezdődött, 1311 nyarán Máté seregei már Budát fenyegették.³⁷ I. Károly azonban nem tudta minden erejét az oligarcha ellen fordítani, mert az ország észak-keleti területeit birtokló Aba nemzetséggel is le kellett számolnia. 1311 szeptemberében Kassa városa összetűzésbe került Aba Amádé embereivel, és a konfliktus során a király Kassát támogatta. Aba Amádé ezért a királlyal való nyílt összecsapást választotta, amelyhez Csák Mátét hívta segítségül. Feltételekkel ugyan, de Máté megígérte a segítséget.³⁸ Máté 1311 nyarán történt kiközösítése után folyamatosan támadta az esztergomi érsekség birtokait, az Amádékkal kötött szövetség után ezek a támadások megsokszorozódtak.³⁹ Az érsekség szinte minden birtokát pusztította, és elnéptelenítette. Sok jobbágyot megölt, néhányat elűzött, néhányat pedig börtönbe zárt, ahol válogatott kínzásokkal gyötörte őket. Fából készült házaikat lerombolta vagy elszállította. Az érsekség Bars megyei Berzence várát, mivel ostrommal nem tudta elfoglalni, földalatti alagút segítségével vette be. 1312 márciusában Máté már Esztergom vára ellen készült. Mivel a támadást kivédhetetlennek gondolták, több egyházi és világi személy tanácsára az esztergomi érsek és a káptalan úgy döntött, hogy megpróbál kiegyezni Mátéval. Bár a Máté által eddig okozott károk az egyház szerint meghaladták a tizenötezer márkát, Máté csak ötszáz márkát ajánlott fel kártérítésként, amit az érsek kénytelen volt elfogadni. Esztergom így egyelőre megmenekült az ostromtól.⁴⁰

³² MNL OL, DL 1844. AOkI. III. 745.sz.

³³ AOkI. VII. 431.sz.

³⁴ AOkI. III. 623.sz.

³⁵ AOkI. II. 578.sz.

³⁶ Az oligarchák ellen folytatott küzdelem részleteire: Engel Pál: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310-1323). In: Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Szerk.: Csukovits Enikő. Budapest, 2003. 320-408.p.; Kristó Gyula: I. Károly király harcai a tartományurak ellen (1310-1323). In: Századok 137. (2003.) 2.sz. 297-347. (továbbiakban Kristó 2003.)

³⁷ Kristó Gyula: Csák Máté tartományúri hatalma. Budapest, 1973. 112-113.p. (továbbiakban Kristó 1973.)

³⁸ Kristó 1973., 77.p.

³⁹ A Máté familiárisai által okozott károk felsorolása: AOkI. III. 244.sz.

⁴⁰ MES II. 657-659. AOkI. III. 242.sz.

1312. június 15-én Rozgonynál sikerült a királyi seregeknek megsemmisíteni Aba Amádé és Csák Máté egyesült seregeit, bár ezzel Csák Máté hatalma még nem tört meg. A csata után – valószínűleg kora ősszel – Máté újra a királyt támogató Tamás érsek birtokai ellen vonult, a célpont Esztergom volt. Most már nem sikerült elkerülni az ostromot, Esztergom várát földig rombolta Máté. A kár felbecsülhetetlen volt, és mivel az esztergomi érsekség még megmaradt birtokait is feldúlta a trencsényi oligarcha, remény sem volt arra, hogy az egyháznak lesz elegendő bevétele a károk helyreállítására. A püspöki kar – Imre váradi, János nyitrai, Ágoston zágrábi, István veszprémi, Miklós győri és György szerémi püspök – ezért V. Kelemen pápához fordult segítségért, és kérték, hogy a pápa bírja rá az uralkodót, hogy Csák Máté elvett javaiból adjon kárpótlást az esztergomi egyháznak.⁴¹ Máté valószínűleg nem rendezkedett be tartósan Esztergomban,⁴² 1314 elején ugyanis már nem tartózkodott ott. Erre utal, hogy 1314. január 16-án Esztergom város oklevelet adott ki,⁴³ február 16-án pedig Péter főesperes Esztergomban keltezett,⁴⁴ ami nyilván nem történhetett volna meg, ha Csák Máté emberei tartották volna a várat. 1314. május 3-án már Tamás érsek is Esztergomban tartózkodott.⁴⁵

Esztergom tehát 1301 és 1315 között legalább öt ostromot szenvedett el.⁴⁶ Volt, amelyik csak az esztergomi érsek székhelyét érintette, de volt, amelyik az Esztergom környéki településeket is elpusztította. Valószínűleg a fallal övezett királyi város szenvedett a legkevesebb kárt, a környező falvak azonban – mint például Örmény – teljesen elnéptelenedett. Nem tudjuk, hogy a Várhegy milyen mértékű pusztítást szenvedett. 1312-ben azt említik, hogy Csák Máté földig rombolta a várat, ez azonban jelentheti a várfalat és az érseki palotát is. Az biztos, hogy a Szent Adalbert székesegyház is jelentős károkat szenvedett. Szentélye az 1330-as években még romos állapotban volt.⁴⁷ Az épületek és az egyházi birtokok helyreállítása még Tamás érseksége idején megkezdődhetett, de a székesegyház felszentelése csak Tamás érsek halála után, 1321 decemberében történt meg.⁴⁸

⁴¹ MES II. 688-689. AOkl. III. 623.sz.

⁴² Kristó 2003., 311-312.p. szerint I. Károly király ostrommal vette vissza a várat. A megállapítását egyetlen oklevél adataira alapozza (AOkl. III. 745.sz.). Ez az oklevél azonban az 1306. évi ostromra utalhat, hiszen akkor vett részt Károly személyesen az ostromban. Az oklevelet 1314. május 1-jén állították ki, tehát nyolc évvel az ostrom után, ez azonban egyáltalán nem szokatlan, hiszen I. Károly még 1323. augusztus 30-án is adott adományt az Esztergom ostromában részt vevőknek (AOkl. VII. 431.sz.).

⁴³ MNL OL, DF 269946. AOkl. III. 677.sz.

⁴⁴ MNL OL, DL 25745. AOkl. III. 692.sz.

⁴⁵ MNL OL, DL 3288. AOkl. III. 747.sz.

⁴⁶ Esztergom 14. század eleji történetét ilyen részletesen még senki nem dolgozta fel, ezért is tartottam szükségesnek ennek leírását. Esztergom ostromainak eddigi egyetlen összefoglalása: Soós Elemér: Esztergom vára és ostromai II. In: Esztergom Évlapjai 3. (1927) 12.p. Ő azonban csak két ostromot említ, azt is hiányosan.

⁴⁷ MNL OL, DF 277862. Fejér, Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomus IX. 5. Budaë, 1834. 434-444.p. (továbbiakban CD)

Az elnéptelenedett egyházi birtokokra új telepéseket hívtak. Teofil prépost 1315. június 24-én kötötte meg a szerződést a „világiak támadása miatt” elpusztult Örmény birtok új telepeseivel.⁴⁹ Sajnos a szerződés nem említi Örmény falu határait, így nem tudjuk, pontosan milyen területről van szó. Az Árpád-kor végén – mint láttuk – az Ágoston-rendi remeték megkapták a település egy részét vagy egészét, bár az esztergomi káptalan már 1290-ben is a saját falujaként említette Örményt.⁵⁰ Az biztos, hogy a 14. század elején az Ágoston-rendi remeték már nem tudták érvényesíteni birtokjogukat, így az egész település a káptalan tulajdonába került. Elnéptelenedése egészen bizonyosan 1304-ben történt meg, amikor Kőszegi János Esztergom környékét feldúlta. A Szent Anna-templomban és kolostorban is történhetett károsodás, a szerzetesek azonban nem menekültek el. 1320-ban a káptalannal pereskedtek egy kert miatt,⁵¹ 1325-ben pedig János nevű perjelüket említik.⁵²

1330-ban Telegdi Csanád került az esztergomi érsekség élére, aki az ősi Csanád nemzetségből származott, és a váradi egyházban kezdte pályafutását. 1319-ben már a királyi kápolna ispánjaként működött, és valószínűleg ekkor került szorosabb viszonyba a királyi családdal.⁵³ Az udvari kápolna vezetőjeként az uralkodó család lelki gondozásában is részt vett. Erre utal, hogy Erzsébet királyné már 1329-ben „compater”-ként szólította.⁵⁴ „Compater”-nek – amelyet magyarra keresztkomaként szoktak fordítani – a szülők azt a személyt nevezték, aki gyermeküket keresztvíz alá tartotta, ezzel mintegy második atyja lett.⁵⁵ Mivel a királyné már 1329-ben így nevezte Csanádot, arra következtethetünk, hogy nemcsak az 1332-ben született István herceget, hanem a királyi pár idősebb fiát vagy fiait, Lajost és/vagy Andrást is ő keresztelte meg. Csanád esztergomi érsekként fontos feladatának tartotta az érseki székhely helyreállítását. Az építkezésekhez családi vagyonát is felhasználta. A fivérei által ráhagyott négyszáz márkát az esztergomi székesegyház helyreállítására költötte, amely nemcsak külsőleg volt romos állapotban, de még a szentélye is hiányzott.⁵⁶ Az építkezésekről részletes leírást ad az Acephalus-kódexben fennmaradt 14. századi

⁴⁸ AOkI. VI. 329.sz., 330.sz. Bár az 1450. március 1-jén kiadott pápai bulla szerint a székesegyház felszentelése 1321-ben nem történt meg: MNL OL, DF 249011. vö. Lukcsics Pál: XV. századi pápák oklevelei. 2. köt. Bp., 1938. (Olaszországi magyar oklevéltár II.) 1086.sz.

⁴⁹ MNL OL, DF 236293., MNL OL, DF 236333., MNL OL, DF 236339. AOkI. IV. 105.sz.

⁵⁰ MNL OL, DF 237796. MNL OL, DF 237797. RA 3668.sz.

⁵¹ MNL OL, DF 236296., MNL OL, DF 236299., MNL OL, DF 236295. AOkI. V. 777.sz.

⁵² AOkI. IX. 331.sz.

⁵³ Életére vö. Esztergomi érsekek 1001-2003. Szerk.: Beke Margit. Budapest, 2003. 161-171.p. (A Telegdi Csanádról szóló fejezet Szende László munkája.)

⁵⁴ MNL OL, DL 376. AOkI. XIII. 247.sz.

⁵⁵ Du Cange, Charles du Fresne: Glossarium ad scriptores mediae et infimae Latinitatis. Francofurti ad Moenum, 1710. 1242.p. „Quasi simul ejusdem filii pater, qui filium alicujus baptizat, vel Christianum facit, vel ad baptismum, vel ad confirmationem tenet.”

⁵⁶ DF 277862. CD IX. 5. 434-444.p.

krónikaszerkesztmény.⁵⁷ Eszerint felépítette a szentélyt, üvegablakkal, bástyákkal („propugnacula”) díszítette, és a szükséges liturgikus felszereléssel látta el. A vár tornyait, amelyek szintén romos állapotban voltak, felújította, és egy különlegesen nagy tornyot is épített a várfalra. A várat a Duna felől fallal megerősítette. A régóta lakatlan és elhagyott érseki palotát is felújította, a palota oldalához pedig két kápolnát építtetett. Ezenkívül az érseki város – ma Víziváros – megerősítésére és templomaira is sok pénzt áldozott.⁵⁸

Az építkezésekhez Erzsébet királyné annyival járult hozzá, hogy az Ágoston-rend esztergomi Szent Anna-templomát felépíttette („construi fecit”). Az építkezés azonban itt valószínűleg csak helyreállítás lehetett, hiszen – mint láttuk – a templom még a 13. század végén épült fel, és átvészelhette a 14. század ostromait is. 1349. március 22-én már készen állt a templom, amelynek VI. Kelemen pápa a királyné kérésére búcsút engedélyezett.⁵⁹

Erzsébet királyné kapcsolata Esztergommal azonban nem merült ki a Szent Anna-templom építésének támogatásában. Udvartartásának tagjai közül néhányan Esztergomban, illetve Esztergom megyében voltak birtokosok, jórészt a királyné adományainak vagy közbenjárásának köszönhetően. A királynéi udvar – a királyi udvarhoz hasonlóan – két jól elkülöníthető rétegre osztható: az egyiket a bárók, a másikat a szolgálattevők alkották. A bárói tisztségek közé tartozott az udvarispán, asztalnok-, lovász-, pohárnok- és tárnokmester.⁶⁰ I. Károly idejétől kezdve a királyi udvarhoz tartoztak a királyi apródok is (iuvenis, parvulus), akik később udvari tisztségeket szerezhettek, vagy katonai karriert futhattak be.⁶¹ Bár Erzsébet királyné udvarának összetételét ilyen szempontból még nem vizsgálták, úgy tűnik, ott is helyet kaptak királynéi apródok, akik később magasabb méltóságokra kerülhettek. Közéjük tartozott László fia Taar János.

Taar János származásáról semmit nem tudunk. Apja valószínűleg Zala megyei birtokos volt, mert János 1366-ban a Zala megyei Csicsót használta előneveként.⁶² Az okleveles forrásokban először 1357-ben tűnik fel, amikor a királyné embereként a Bereg megyei királynéi jobbágyok ügyét vizsgálta ki.⁶³ 1358-ban szintén Bereg megyében vizsgálódott, ekkor királynéi apródnak („aule vestre maiestatis iuvenis”) nevezték.⁶⁴ 1359-ben ugyanilyen

⁵⁷ A kódex keletkezésére: Körmeny Kinga: Az Acephalus kódex esztergomi vonatkozásai. In: Magyar Könyvszemle 115. (1999.) 1.sz. 65-69.p.

⁵⁸ *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stripis Arpadianae gestarum.* Ed.: Szentpétery, Emericus. Tomus I. Budapest, 1937. 492-493.p. vö. Lepold Antal: Az esztergomi vár története. In: Esztergom Évlapjai 8. (1936) 68.p.

⁵⁹ Theiner I. 772-773.p. AOkl. XXXIII. 195.sz.

⁶⁰ Zsoldos Attila: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. Budapest, 2005. 93.p.

⁶¹ Kurcz Ágnes: Lovagi kultúra Magyarországon a 13-14. században. Budapest, 1988. 50-51.p.

⁶² MNL OL, DL 5442.

⁶³ MNL OL, DL 51734. Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis VI. Szerk.: Nagy Imre. Budapest, 1891. 553.p. (továbbiakban AO)

⁶⁴ MNL OL, DL 51814. AO VII. 309.p.

minőségében szerepelt.⁶⁵ 1368-ban a királyné tárnoka volt, és valószínűleg ezzel érte el karrierje csúcsát, mert magasabb méltóságáról nem tudunk.⁶⁶ 1381-ben még életben volt, ekkor Churle-i Péter végrendeletének végrehajtói közt szerepelt.⁶⁷

Birtokairól és vagyonáról pontos képet ad az 1366. március 10-én kelt oklevél, amelyben rokonával, a Nyitra megyei Újfaluban birtokos Pál fia Simonnal osztozott birtokain.⁶⁸ A vagyonmegosztás során Pál fia Simon birtokába került a Nyitra megyei Újfalú és a Bars megyei Bileg, László fia Jánosnak pedig az Esztergom megyei Gyarmat és a Veszprém megyei Jánosi jutott. Közös kezelésben maradt a Zala megyei Csicsón lévő birtokrész – ami arra utalhat, hogy ez volt az ősi birtok –, illetve az Esztergom városában lévő telkek. Az ingóságokon egyenlően osztoztak meg, Jánosnak és Simonnak is negyvenhárom ló, tizennyolc tehén, negyvenhat juh, négy ezüstedény („pictaria argentea”),⁶⁹ egy kardszíj („balteus”) és tíz aranyforint jutott.

A közös kezelésben maradt Esztergom királyi városban található birtokokról részletes leírást kapunk. Három telkük volt itt házakkal, építményekkel és egyéb hozzátartozó dolgokkal. A három telek közül az egyik a nagy utcán volt a Szent Péter-templom mellett. Délről Deák Jakab fia János telke, északról pedig egy kis utca határolta, amely a Dunához vezetett.⁷⁰ A másik telek, amelyen szintén állt egy ház, a Szent Márton-kolostor utcájában volt, a Kis-Duna mellett. Északi szomszédjában Kunchlinus házai álltak, déli oldalán pedig Jakab, izsai pap háza.⁷¹ A harmadik telek délről a Szent Kereszt-templom cintériumával volt határos, északon pedig Churle-i Péter házával.⁷² A három telekhez kilenc – valószínűleg külső – telek tartozott, valamint három szőlő és három szántóföld. A szőlők közül kettő a Szent Márton-völgyben volt, az egyiket Nagyszőlőnek, a másikat pedig „Hench”-nek hívták. Az egyik szőlő keleti szomszédja volt Pál fia János esztergomi esküdt szőlője, amelyet 1366-ban Antal szabónak adott el.⁷³ A harmadik, a Merkelen nevű szőlő határosa délen Péter püspök,⁷⁴

⁶⁵ MNL OL, DL 1066. AO VII. 600.p.

⁶⁶ MNL OL, DF 236954.

⁶⁷ MNL OL, DL 6783.

⁶⁸ MNL OL, DL 5442.

⁶⁹ „... pitharia: ubi sunt thesaurus suos ... dolium, doliolum...” In: Du Cange i.m. III., 322.p.

⁷⁰ MNL OL DL 5442. „...unum fundum curie in platea maiori prope ecclesiam beati Petri apostoli in vicinitate fundorum curie Iohannis filii Iacobi litterati a parte meridionali, a parte vero septemtrionali platea parva qua itur versus Danobium...”

⁷¹ MNL OL DL 5442. „... alium fundum curie lapideum similiter cum palatiis et aliis utilitatibus eiusdem universis in contrata claustris sancti Martini circa parvam Danobium in vicinitate domorum Kunchlini a parte septemtrionali, a parte vero meridionali Iacobi sacerdoti de Isa (?)...”

⁷² MNL OL DL 5442. „...tercium fundum curie in vicinitate cymiterii ecclesie sancte crucis a parte meridionali, a parte vero septemtrionali domus magistri Petri de Cerle dicti...”

⁷³ MNL OL, DL 83303.

⁷⁴ Valószínűleg Péter boszniai püspökről (1356-1376) van szó, aki később győri, majd veszprémi püspök lett. vö. Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301-1457. In: Engel Pál: Magyar középkori adattár. Budapest, 2001. [CD-ROM]

nyugaton pedig Merkelen fiainak szőlője volt. Volt ezenkívül még egy fél malmuk is Esztergom-Szentkirály területén, a Duna partján, amelyet közösen tartottak fenn, és egyenlő arányban osztottak meg a jövedelmén.

László fia Taar János az osztozás során az Esztergom megyei Gyarmat birtokot is megkapta. Esztergom megyében több Gyarmat nevű település is volt. A Garam folyó partján lévő Gyarmat (Kőhídigyarmat) az esztergomi káptalan birtokában volt, míg a megye déli részén lévő Gyarmat (ma Gyarmatpuszta) a Básztegyről származó köznemesek faluja volt.⁷⁵ A János által birtokolt Gyarmat azonban egyikkel sem azonosítható. A települést először valószínűleg 1288-ban említik, amikor a lakatlan területet Wech unokája Zoard mester kapta meg.⁷⁶ Zoard mester halála után kerülhetett a királyné birtokába, aki 1333-ban a lakatlan földet „különleges” tárnokainak („speciales thawarnici nostri”), Jakab fia Tamásnak és Pálnak adta. Ekkor hozzátartozott egy kisebb Duna-ág, a Gyarmatszigete nevű sziget és a Nagy-Duna fele. A határjárásból egyértelműen kiderül, hogy Gyarmat déli határa a Duna volt, nyugat felé Ebeddel volt határos, észak-nyugati részen pedig egy Segor nevű hegy állt.⁷⁷ Keleti szomszédja Tatamér fehérvári prépost földje volt. Észak-keleti részen egy kisebb tó volt, amelynek közelben emelkedett a Mege nevű domb. Gyarmattól északra haladt a Komárom megyei Udvardra vezető főút.⁷⁸ A fentiek alapján Gyarmatot Táltól északra, Ebedtől keletre, a Duna bal partjára lokalizálhatjuk. Jakab fiai egyébként gyorsan berendezkedtek a birtokon, 1334-ben már a Duna partján állt kúriájuk.⁷⁹ További sorsukról nincs tudomásunk, mint láttuk, 1366-ban már László fia Taar János és Pál fia Simon birtokában volt Gyarmat. Ez két dolgot jelenthet. Jakab fiai és az 1366-ban említett birtokosok közt rokoni kapcsolat volt, így kerülhetett hozzájuk a birtok. A másik lehetőség, hogy Jakab fiai utódok nélkül meghaltak, és az uralkodóra visszazállt birtok újra a királynéhoz került, aki azt ismét tárnokainak, ezúttal Taar Jánosnak és Pál fia Simonnak adta. A rokoni kapcsolat feltételezése mellett szól, hogy László fia János és Pál fia Simon 1368-ban átíratta a királynéval azt az oklevelet, amelyben 1333-ban Jakab fiainak adományozta Gyarmatot.⁸⁰ Erre nyilván birtokjoguk megerősítése miatt volt szükség.

Az 1366-ban elvégzett birtokmegosztás után Taar János arra törekedett, hogy Esztergom megyei birtokait tovább gyarapítsa. A mai Bajna területén lévő Sárást 1366-ban már ő

⁷⁵ Az erre vonatkozó adatok: Györffy Gy.: i.m. 290.p.

⁷⁶ MNL OL, DL 1220. Wenzel Gusztáv: Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. IX. köt. Pest, 1871. 467.p. Györffy ezt az adatot Kőhídigyarmathoz említi (Györffy Gy.: i.m. 290.p.), az azonban teljes egészében az esztergomi káptalan birtokában volt, tehát nem kerülhetett Zoard mester kezére.

⁷⁷ MNL OL, DF 236948., MNL OL, DF 236954. AOKl. XVII. 220.sz.

⁷⁸ MNL OL, DF 236949., MNL OL, DF 236950. MES III. 241-243.p., 249.p.

⁷⁹ MNL OL, DF 236950. MES III. 249.p.

⁸⁰ MNL OL, DF 236954.

birtokolta. Sárás Magyar Pálné birtokában volt,⁸¹ ő adta azt zálogba Taar Jánosnak. Miklós esztergomi érsek azonban megpróbálta elfoglalni tőle a birtokot.⁸² Az érsek erőszakos cselekedetére nem tudunk magyarázatot találni, az ügynek nem is lett folytatása, mert Miklós érsek még 1366-ban meghalt. 1368-ban azután Magyar Pálné vissza is váltotta Sárást.⁸³ Ugyanebben az évben Taar János a Gyarmat birtokához közeli Béla birtokot vette zálogba. Béla még I. Károly uralkodása alatt került királyi birtokba, amikor birtokosait hamis pénz verése miatt jószágvesztésre ítélték. 1367-ben Lajos király Bélát és a hozzátartozó Hidegkút birtokot familiárisának, Briess-i Ibranch Miklós fia Jakabnak adta.⁸⁴ Tőle akarta zálogba venni 1368-ban Taar János, a birtokbaiktatás során azonban több bélai birtokos ellentmondott.⁸⁵ Taar János további bélai birtoklására nincs adatunk, így elképzelhető, hogy az ellentmondások jogosak voltak.

A királyné környezetéből még egy személynek volt szorosabb kötődése Esztergomhoz és Esztergom megyéhez. Churle-i Péter a királyné szolgálattelvői közé tartozott, az oklevelek „dispensator”-ként említik.⁸⁶ A „dispensator”, azaz sáfár feladatai közé tartozott a királynéi udvar ellátásának biztosítása, a háztartási kiadások kezelése és elszámolása. A királyné szolgálattelvőit gyakran választotta városi polgárok közül, Corradus mester, a királyné építkezéseinek vezetője például óbudai polgár volt.⁸⁷ Mivel Erzsébet anyakirályné sok időt töltött Visegrádon, 1355 és 1364 között szinte folyamatosan itt tartózkodott, és később is többször megfordult a városban,⁸⁸ udvarának ellátására a közelben keresett alkalmas személyt. Így eshetett választása Churle-i Péterre. Sajnos információk hiányában nem tudjuk megmondani, hogy Péternek pontosan mi volt a feladata. Elképzelhető, hogy csak a visegrádi udvar ellátásáért volt felelős, de az is előfordulhat, hogy követte a királynét, és Óbudán, Budán és Diósgyőrben is ő vezette a királyné háztartását.

Churle-i Péter származásáról semmit nem tudunk. Előnevéből talán arra következtethetünk, hogy a Pozsony megyei Csölléről származott. Birtoka végrendelete szerint

⁸¹ Magyar Pálné életére vö. Pór Antal: Nemes Magyar Pálné asszony (1310-1372). In: Katholikus Szemle 3. (1889) 4.sz. 465-486.p. Sárást Magyar Pál 1354-ben adta feleségének: MNL OL, DL 4467., MNL OL, DL 17634., MNL OL, DL 17635. AOkl. XXXVIII. 518.sz.

⁸² CD VII. 3. 132-133.

⁸³ MNL OL, DF 278160., MNL OL, DF 278188. Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius. I. köt. Kiad.: Nagy Imre – Paur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr, 1865. 261-262.p.

⁸⁴ MNL OL, DF 208471.

⁸⁵ MNL OL, DF 208471.

⁸⁶ MNL OL, DL 5692., MNL OL, DL 5784.

⁸⁷ Kumorovitz L. Bernát: Idősb Erzsébet királyné építkezéseinek történetéhez. In: Tanulmányok Budapest Múltjából 17. (1966.) 9-24.p.

⁸⁸ Például 1368-ban: MNL OL, DF 290271., MNL OL, DL 41750., MNL OL, DL 5670., MNL OL, DL 5675., 1371-ben: MNL OL, DF 269300., 1372-ben: MNL OL, DF 219693., MNL OL, DF 238889, 1374-ben: MNL OL, DF 262197., MNL OL, DL 68936., MNL OL, DF 238921., illetve valószínűleg a halál is itt érte, az utolsó kiadott oklevele 1380. november 24-én Visegrádon kelt: MNL OL, DF 238988.

az Erzsébet királynétól kapott Kirván kívül nem volt, így feltehetően jobbágy származású volt. Esztergom városában azonban még fiatalkorában telepedhetett le, mert felesége, Rysynth asszony egy esztergomi polgár, Hede lánya volt. Felesége rokonságának egy része Bajótról származott, 1383-ban közeli rokonát Bajóti Péter fia Istvánt említik, akinek iskolai végzettsége is volt, mert „litteratus”-ként, azaz deákként szerepelt.⁸⁹ Churle-i Péter háza Esztergom királyi városban, a Szent Kereszt-templom közelében volt, Taar János szomszédságában.⁹⁰ Bizonyosan itt is lakott, mert 1373-ban az esztergomi káptalan képviselői itt keresték fel („in loco sue residence”), hogy eltiltsák Kirva birtok elfoglalásától.⁹¹ A királyné Churle-i Péter szolgálait 1368-ban jutalmazta meg, amikor megadományozta az Esztergom megyei Nagy- és Kiskirva birtokkal. Az adományból arra következtethetünk, hogy ekkor már több éve állt a királyné szolgálatában. Ezt megerősíti, hogy az adománylevél szerint már I. Károly királyt is szolgálta,⁹² tehát legkésőbb az 1340-es évek elején állhatott az uralkodócsalád szolgálatába. A birtokadománnyal együtt az uralkodó nemesítette is Pétert.⁹³ Az adománybirtok azonban igen sok problémát okozott Péternek. Kirván ugyanis több család is birtokolt, akik már 1368-ban ellentmondtak a beiktatásnak. Dági András és Miklós fia László esztergomi polgárok tiltakoztak az adományozás ellen, de Zudar Péter korábbi szlavón bán is érdekelt volt néhány kirvai birtokrészben. Dági András és Miklós fia László esztergomi polgárok a királyi adománylevél bemutatás után végül kénytelenek voltak elismerni Péter jogait,⁹⁴ Zudar Péter bánt viszont Erzsébet királyné kérte meg, hogy mondjon le minden birtokjogáról Kirva birtokon. Zudar Péter mindenben igyekezett elnyerni a királyné tetszését, így maga és testvérei nevében megtette a bevallást.⁹⁵ 1373-ban László fia Miklós hívta perbe Churle-i Pétert egy Úny és Kirva közt lévő vitás földdarab ügyében, amelyet végül a földrész cseréjével tudtak megoldani.⁹⁶ 1374-ben Lajos király Erzsébet királyné kérésére szabad végrendelkezést engedélyezett Churle-i Péternek Kirva birtokra.⁹⁷ Péter közben egy másik birtokot is igyekezett megszerezni, 1370-ben az Esztergom mellett lévő Szamárdot és a hozzá

⁸⁹ MNL OL, DL 7012.

⁹⁰ MNL OL, DL 5442.

⁹¹ MNL OL, DL 11459., MNL OL, DL 11458.

⁹² MNL OL, DL 5692.

⁹³ MNL OL, DL 5789.: „mera sua regia auctoritate nobilitasse”

⁹⁴ MNL OL, DL 11459., MNL OL, DL 11458.

⁹⁵ MNL OL, DL 5940.: „ipse volens in omnibus voluntati et beneplacito serenissime principisse domine Elizabeth regine regnorum predictorum genitricis nostre carissime sincere se conformare ad petitionem eiusdem quam ipse pro mandato haubisset ab eadem omni iuri, quod ipse in possessione Kerwa vocata in comitatu Strigoniensi habita per nostram maiestatem sibi pro meritoriis suis serviciis collata renunciasset.”

⁹⁶ MNL OL, DL 6122.

⁹⁷ MNL OL, DL 6247., MNL OL, DL 6246.

tartozó sziget felét tartotta zálogban. Szamárd másik felét egyébként Szepesi Jakab ítélőmester vette zálogba, aki szintén a királyné bizalmas emberei közé tartozott.⁹⁸

Churle-i Péter végrendeletét 1381. május 13-án készítette el. A végrendeletében engedélyezte, hogy halála után Kirva birtokát a felesége vagy a végrendelet végrehajtói eladhassák, az árából pedig kifizessék hitelezőit, illetve a végrendeletben megjelölt célokra fordítsák. A végrendelet végrehajtói között egyébként az akkor már elhunyt Erzsébet királyné emberei szerepeltek: Gyarmati Taar János, Tunya Imre és a királyné szabója, Péter.⁹⁹ A végrendelet megírása után Péter Kirva birtok felét zálogba adta az óbudai apácáknak évi negyvenkét márkadénárért. Péter ezt követően már nem sokáig élt. 1382. december 26-án már özvegyét említik, tehát valószínűleg 1382-ben halt meg.¹⁰⁰ Gyermeke nem volt, Kirva birtokát a következő évben özvegye eladta az óbudai apácáknak.¹⁰¹

Erzsébet királyné tehát Esztergomhoz több szálon is kapcsolódott. Telegdi Csanád érsekkel ápolt szoros kapcsolata is magyarázhatja, hogy részt vett a 14. század pártharcait követően Esztergom épületeinek helyreállításában, és jelentős anyagi támogatást nyújtott az Ágoston-rendnek, hogy templomát felépíthesse. Udvartartásának emberei számára szívesen adományozott birtokot Esztergom megye területén, amelyet egyik székhelyének, Visegrádnak közelsége indokol. Nem lehet véletlen, hogy a királynéi udvar háztartásának vezetőjét is az esztergomi polgárok közül választotta ki.

⁹⁸ MNL OL, DL 83323. Szepesi Jakab és a királyné viszonyára: Bertényi Iván: A magyar királyi kuriai bíráskodás történetéhez a XIV. században. Bölcsészdoktori értekezés. Budapest, 1963. 44.p.

⁹⁹ ML OL, DL 6783., MNL OL, DL 6784.

¹⁰⁰ MNL OL, DL 6975., MNL OL, DL 6976.

¹⁰¹ MNL OL, DL 6994.